

موضوع:

علوم قرآن: ۱۷۴ (قرآن: ۲۰۶)

گروه مخاطب:

- تخصصی (طلاب و دانشجویان)

شماره انتشار کتاب (چاپ اول): ۲۱۳۶

مسیلسل انتشار (چاپ اول و باز چاپ): ۶۳۹۶

حیدری فر، مجید، ۱۳۳۸ -

مهندسی فهم و تفسیر قرآن: پژوهشی نو در روش‌شناسی تفسیر ترتیبی و موضوعی قرآن کریم - محمّد حیدری فر - قم: مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۹۱.
[۲۵۲] ص. - (مؤسسه بوستان کتاب: ۲۱۳۶) (قرآن: ۳۰۶، علوم قرآن: ۱۷۴)

ISBN 978-964-09-1269-0

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

Majid Heydariar. Engineering the Quran understanding and interpretation A new
ص. - ع. - به انگلیسی: research in sequential and thematic interpretation of the Noble Quran

کتاب‌نامه: ص. [۲۳۹] - ۲۴۴: همچنین به صورت زیرنویس،
نمایه.

چاپ سوم: ۱۳۹۴

۱. تفسیر - فن. ۲. تأویل - جنبه‌های مذهبی - اسلام. ۳. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. مؤسسه بوستان کتاب.

ب. عنوان.

۲۹۷ ۱۷۰

BP ۹۱ / ۵ / ح ۹ م ۹

شماره کتاب‌شناسی منی: ۲۹۳۲۱۰۷

۱۳۹۴

مهندسی فهم و تفسیر قرآن

پژوهشی نو در روش‌شناسی

تفسیر ترتیبی و موضوعی قرآن کریم

مجید حیدری‌فر

بوستان کتاب
۱۳۹۴

بوستان کتب

مهندسی فهم و تفسیر قرآن

پژوهشی نو در روش‌شناسی تفسیر ترتیبی و موضوعی قرآن کریم

• نویسنده: مجید حیدری‌فر

• ناشر: مؤسسه بوستان کتاب

(مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)

• چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

• نوبت چاپ: سوم / ۱۳۹۴ • شمارگان: ۷۰۰ • بهای: ۱۴۰۰۰ تومان

تمامی حقوق © محفوظ است

printed in the Islamic Republic of Iran

❖ دفتر مرکزی: قم، خ شهدا (صفائیه)، ص پ ۹۱۷ / ۳۷۱۸۵، تلفن: ۰۷-۲۷۷۴۲۱۵۵ شماره: ۳۷۷۴۲۱۵۴، تلفن بخش: ۳۷۷۴۲۲۶

❖ فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهدا (عرصه ۱۲۰۰۰ عنوان کتاب با همکاری ۱۷۰ ناشر)

❖ فروشگاه شماره ۲: تهران، میدان فلسطین، خ طوس، کوچه نیریز، پلاک ۳۰، تلفن: ۸۹۵۶۹۲۲

❖ فروشگاه شماره ۳: مشهد، چهارراه خسروی، مجتمع پاس، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان رضوی، تلفن: ۲۲۳۳۶۷۲

❖ فروشگاه شماره ۴: اصفهان، چهار راه کرمانی، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه اصفهان، تلفن: ۳۲۲۲۰۳۷۰

❖ فروشگاه شماره ۵: اصفهان، میدان انقلاب، جنب سینما ساحل، تلفن: ۳۲۲۲۱۷۱۲

❖ فروشگاه شماره ۶ (رنگین کمان، فروشگاه کودک و نوجوان): قم، چهارراه شهدا، نیش خیابان ارم، تلفن: ۳۷۷۴۳۱۷۹

❖ فروشگاه شماره ۷: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۳۷، تلفن: ۳۷۸۴۲۵۹۰-۹۲

پست الکترونیک مؤسسه: E-mail: info@bustaneketab.com

جدیدترین آثار مؤسسه و آشنایی بیشتر با آن در وب سایت: <http://www.bustaneketab.com>

با قدردانی از همکاری که در تولید این اثر نقش داشته‌اند:

• اعضای شورای بررسی آثار • دبیر شورای کتاب: جواد آهنگر • سرپرستار: ابوالفضل طریقه‌دار • ویراستار: عباس جباری‌مفده • چکیده عربی: خلیل العسماوی
• چکیده انگلیسی: حبیبی داودی • فبیا: مصطفی محفوظی • اصلاحات حروف‌نگاری: الهام قره‌گزلو و منا جمل‌پور • صفحه‌آرا: عزیزه همتی و احمد مؤمنی • کنترل
نمونه‌خوانی: محمدجواد مصطفوی • نمونه‌خوانی: مرتضی عراقی • کنترل فنی صفحه‌آرایی: حسنعلی حمفری • کارشناس طراحی و گرافیک: مسعود نجابی • طراحی
جلد: محمد ارزندی • اداره آماده‌سازی: حمید رضا تیموری • اداره چاپخانه: مجید مهدوی و سایر همکاران لیتوگرافی، چاپ و صحافی • قائم‌مقام مؤسسه و مدیر تولید:
عبدالهادی اشرفی.

رئیس مؤسسه
اسماعیل اسماعیلی

فهرست مطالب

پیش نوشتار ۱۱

فصل یکم: چیستی شناسی تفسیر موضوعی و ترتیبی

نوشتار یکم. چیستی شناسی تفسیر موضوعی و ترتیبی ۱۷

۱. مفهوم پژوهی و معناشناسی تفسیر ۱۷

بررسی و تحلیل ۱۸

جمع بندی و نتیجه گیری ۲۰

۲. شناسه حقیقی یا قراردادی تفسیر ۲۱

نتیجه گیری ۳۰

بررسی و تحلیل ۳۰

نوشتار دوم. نقد کلان تعاریف تفسیر ۳۳

شناسه حقیقی و فراگستر تفسیر ۳۷

نوشتار سوم. گام های چهارده گانه تفسیر ۳۸

کشف یکم. روشن سازی معنای واژگانی ۳۸

کشف دوم. روشن ساختن مراد جدی و مقصود حقیقی خدای علیم و حکیم ۴۰

۴۴	نوشتار چهارم. گام‌های سوم و چهارم در تفسیر
۴۴	کشف سوم. روشن ساختن شأن و سبب نزول آیات
۴۷	گونه‌شناسی سبب نزول
۴۹	فواید آگاهی از سبب نزول
۵۹	کشف چهارم. روشن ساختن زمان و مکان و فضا و جوّ نزول آیات
۶۱	نوشتار پنجم. گام پنجم در تفسیر
۶۱	کشف پنجم. تبیین شمار و چگونگی و چرایی چیش آیات
۷۰	تحلیل و بررسی بیشتر
۷۱	گونه‌شناسی پیوند آیات
۷۲	نکته‌سنجی مهم در تناسب آیات
۷۳	نوشتار ششم. قاعده سیاق و کاربردهای آن
۷۶	۱. بازشناسی معنای دقیق واژگان و مراد جدی
۷۷	گام‌های اجرایی در بهره‌وری از سیاق واژگانی
۷۹	۲. پذیرش یارده روایات تفسیری
۸۱	۳. نقد دیدگاه‌های مفسران
۸۳	۴. بازشناسی چگونگی نزول آیات و جداسازی مکی از مدنی
۸۴	۵. گزینش و ترجیح یکی از قرائت‌ها
۸۵	۶. کشف مصادیق
۸۵	۷. شناخت مرجع ضمیر
۸۷	۸. شناسایی ساختار صرفی و بافت‌های نحوی واژگان
۸۸	۹. شناسایی محذوف
۸۹	نوشتار هفتم. گام‌های ششم و هفتم در تفسیر
۸۹	کشف ششم. انواع مصادیق

۹۲	کشف هفتم. روشن ساختن استلزامات آیات
۱۰۰	نوشتار هشتم. گام هشتم در تفسیر
۱۰۰	کشف هشتم. بیان ویژگی های ساختاری و بافتاری و زبان خاص قرآن
۱۰۲	یک. آشکار ساختن ساحت های اعجاز تأثیری
۱۰۴	کوتاه سخن
۱۰۹	نوشتار نهم. بسترهای اعجاز تبیینی و ساختاری
۱۰۹	درآمد
۱۱۰	۱. گزینش نیکوی واژگان
۱۱۴	۲. به گزینی جایگاه واژگان
۱۱۶	۳. بازنگری چیدمان ویژه
۱۱۷	۴. جداسازی محکم از متشابه
۱۱۷	۵. بازشناسی ناسخ از منسوخ
۱۱۹	۶. حسن آمیزی و زنده نمایی
۱۲۲	نوشتار دهم. شناسایی آرایه های ادبی
۱۲۳	آذین های لفظی و ساختاری
۱۲۹	نوشتار یازدهم. آذین های معنایی و بافتاری
۱۳۴	نوشتار دوازدهم. شناخت فنون بلاغی (گویایی و رسانایی)
۱۴۵	نوشتار سیزدهم. آشکار سازی قلمروهای اعجاز محتوایی و بافتاری
۱۴۵	آیات
۱۵۲	نوشتار چهاردهم. روشن گری در باره زبان ویژه قرآن
۱۶۰	نوشتار پانزدهم. گام نهم در تفسیر
۱۶۰	کشف هشتم. آشکار ساختن علت ها و چراها
۱۶۳	کلیدی کارآمد

- ۱۶۴ ..... نوشتار شانزدهم، گام دهم در تفسیر قرآن
- ۱۶۴ ..... کشف نهم، بیان باطن و تأویل و حقایق پنهان در آیات
- ۱۶۸ ..... رهیافتی به لایه‌های تو بر تو
- ۱۷۱ ..... سنجه‌های دست یابی به باطن و ارزیابی آن
- ۱۷۲ ..... نیم‌نگاهی منتقدانه به نظر استاد معرفت
- ۱۷۳ ..... نوشتار هفدهم، گام‌های یازدهم و دوازدهم در تفسیر قرآن
- ۱۷۳ ..... کشف یازدهم و دوازدهم، روشن ساختن خواص تکوینی و تشریحی آیات
- ۱۷۴ ..... روشن ساختن خواص تشریحی آیات و سور
- ۱۷۸ ..... نوشتار هیجدهم، گام‌های سیزدهم و چهاردهم در تفسیر
- ۱۷۸ ..... کشف سیزدهم و چهاردهم، روشن ساختن پیام‌ها و پندهای تربیتی

فصل دوم: گونه‌شناسی تفسیر

- ۱۸۳ ..... نوشتار یکم، گونه‌شناسی تفسیر ترتیبی
- ۱۸۳ ..... ادله امکان‌ناپذیری
- ۱۸۶ ..... نقد کلان این دیدگاه
- ۱۸۸ ..... امتیازهای سبک تفسیر موضوعی
- ۱۹۰ ..... نوشتار دوم، چیستی و گونه و پیشینه‌شناسی تفسیر موضوعی
- ۱۹۰ ..... درآمد
- ۱۹۲ ..... شناسه برگزیده و بیان تفاوت‌ها
- ۱۹۳ ..... پیشینه‌پدایی و پژوهشی تفسیر موضوعی
- ۱۹۷ ..... گونه‌شناسی تفسیر موضوعی
- ۱۹۹ ..... نوشتار سوم، گستره و گام‌های عملیاتی تفسیر موضوعی
- ۲۰۸ ..... نوشتار چهارم، چرانی تفسیر موضوعی و آناکاوی شبهات مخالفان

۲۰۹	۱. شبهات عقلی
۲۰۹	یکم. ساختار لفظی و چینش واژگانی قرآن برای ارائه هدفی خاص
۲۱۱	دوم. بافتار محتوایی و جغرافیای معنایی آیات
۲۱۳	سوم. امکان انحراف و تحریف و تفسیر به رأی
۲۱۴	۲. شبهات نقلی
۲۱۴	یکم. آیات قرآن
۲۱۸	دوم. روایات معصومان <small>علیهم السلام</small>
۲۲۲	نوشتار پنجم. چرایی بهائوری و برتری تفسیر موضوعی
۲۲۹	کتاب نامه

پیش نوشتار

قرآن نامی آشنا برای دلدادگان خدای سبحان و شیفتگان پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و عاشقان اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام است؛ این واپسین صحیفه وحی، عصاره همه کتاب‌های آسمانی پیشین و تمامی ره‌آورد‌های وحیانی در طول تاریخ و مُصدّق و مُهیمن و سرآمد همه آن‌هاست.

قرآن کتاب هدایت، بلکه عین هدایت است، چون نوری است که درون و برون خود را روشن می‌سازد و راه و چاه را بر بینایان ژرف‌اندیش صفحه‌های زرّین خویش می‌نماید.

قرآن، علوم طبیعی و فراطبیعی را از یکدیگر جدا ساخته و معارف اصلی خویش را در دو محور «علم عقلی» و «شهود قلبی» بیان می‌کند و دست علم حسّی را از دست یابی به آن کوتاه و اسلام ناب را به سلاح عقل و شهود مسلّح می‌سازد و بر علوم حسّی مهر ورزانه سایه می‌افکند و همگان را به فراگیری و بهره‌وری از آن، در مدار طبیعت فرامی‌خواند.

نه تنها معارف عقل نظری را برهانی و نگر‌مندان را به فهم معانی معقول هدایت می‌کند و از مرحله احتجاج به مرتبه اجتهاد می‌رساند، بلکه همواره می‌کوشد تا پرده پندار را از چشم دل انسان برداشته، او را بصیرت‌دار سازد و به مقام منبع «شهود غیب» ره نماید.

قرآن کوثری است که با شکستن دیوار انحصار علوم حسّی و تجربی، هر گونه تشنگی فرهنگی را فرو می‌نشاند و سرزمین پژمرده افکار دانش‌پژوهان و حقیقت‌جویان را سیراب می‌سازد و شجره طوبای سعادت را در ملکوت جان‌ها می‌نشاند و میوه شاداب آن را به سالکان کوی یار عرضه می‌دارد تا از هر گونه کاستی و نقص، ناراستی و نقیصه، بیماری و تاریکی نجات یابند و هدایت ناب الهی و قرآنی، نیز نبوی و عترتی را به چنگ آورند.

قرآن بهار بهار دل‌های خزان زده و قلب زنده و تپنده انسان‌های در راه مانده و بوستان و گلستانی پرگل برای جویندگان زیبایی‌هاست.

هموست که پیامبر اعظم ﷺ درباره‌اش فرمود:

من أَرَادَ عِلْمَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ، فَلْيَنْوِرِ الْقُرْآنَ؛

هر که خواهان دست‌یابی به علم بی‌کران است، باید به ژرفای اقیانوس بی‌پایان قرآن سفر کند.^۱

هم‌چنین پیشوای پارسایان و دربان شهر علم و حکمت نبوی، امام علی ؑ درباره‌اش فرمود:

ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْهِ الْكِتَابَ نَوْراً لَا تُطْفَأُ مُصَابِيحُهُ، وَ سِرَاجاً لَا يَخْبُو نَوْقُهُ، وَ بَحْراً لَا يُدْرِكُ قَعْرَهُ، وَ مِنْهَاجاً لَا يُضِلُّ تَهْجُهُ، وَ شُعَاعاً لَا يَظْلِمُ ضَوْؤُهُ... جَعَلَهُ اللَّهُ رِيّاً لِعَطْشِ الْعُلَمَاءِ، وَ رَبِيعاً لِقُلُوبِ الْفُقَهَاءِ، وَ مَحَاجَّ لِبَطْرِقِ الصَّالِحَاءِ، وَ دَوَاءً لَيْسَ بَعْدَهُ دَاءٌ، وَ نَوْراً لَيْسَ مَعَهُ ظِلْمَةٌ... وَ بَرَهَاناً لِمَنْ تَكَلَّمَ بِهِ... وَ عِلْماً لِمَنْ وَعَى...!^۲

سپس خدای مَن کتابی روشن و روشن‌گر را بر او فرو فرستاد که نورافشانی‌اش خاموش نمی‌شود و پرتوافکنی‌اش فرو نمی‌نشیند؛ دریایی است که ژرفای آن

۱. احمد بن حنبل، الزهد، ج ۱، ص ۱۵۷؛ بهقی، شعب الایمان، ج ۴، ص ۴۷۰، ح ۱۹۰۳؛ طبرانی، المعجم الکبیر،

ج ۹، ص ۱۳۵، ح ۸۶۶۴؛ بدرالدین زرکشی، البرهان فی علوم القرآن، ج ۱، ص ۸.

۲. نهج البلاغة، خطبه ۱۹۸.

فهمیده نمی‌شود و راه راست و آشکاری است که رهپوش گم نمی‌گردد و اشعه‌ای است که روشنایی‌اش به تاریکی نمی‌گراید....

قرآن، اقیانوس بیکرانی است که هر چه از آبش ببرند، هرگز به پایان نمی‌رسد و چشمه سار زلالی است که هر چه از آن برگیرند، هرگز نمی‌خشکد و آبشخوری است که خیلِ درآیندگانش از آن نمی‌کاهند و فرودگاهی است که فرودآیندگانش هرگز گم نمی‌گردند...؛

خدای رحمان، قرآن را آب گوارا و زلالی برای زدودن تشنگی دانشمندان و بهارانی خرم برای قلب‌های ژرف‌اندیشان و راهی روشن برای نیک‌اندیشان و نیکوکرداران و دارویی ریشه‌کن همه دردها و نورافکنی تاریکی‌سوز... و دلیلی آشکار برای سخن‌گویان... دانشی برای دلداران... قرار داده است.

همو در بیان ویژگی‌های معارف و مفسر راستین قرآن کریم فرمود:

مِنْ حَقَائِقِ الْقُرْآنِ مَا لَا يَعْرِفُهُ إِلَّا مَنْ صَفَى ذَهْنَهُ، وَ لَطَّفَ حَسَّهُ، وَ صَحَّ تَمْيِيزُهُ
مِمَّنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ؛^۱

برخی حقایق قرآن به اندازه‌ای والا و دقیق است که هر کسی را یزای دسترسی به آن نیست. فقط کسی به آن‌ها دست می‌یابد که به لطف الهی از شرح صدر (گنجایش ظرفیت پذیرش) برخوردار گشته و در پرتو آن، اندیشه‌ای پاک، احساسی نرم و نازک‌بین، توان جداسازی حق و باطل را دارد.

هم‌چنین حضرت فرمود:

إِنَّ الْقُرْآنَ ظَاهِرٌ أُنِيقٌ وَ بَاطِنُهُ عَمِيقٌ، لَا تَفْنِي عَجَائِبُهُ، وَ لَا تَنْقُضِي غَرَائِبُهُ، وَ لَا تُكْشِفُ الظُّلْمَاتُ إِلَّا بِهِ؛^۲

۱. طبرسی، الاحتجاج، ج ۱، ص ۳۷۶؛ شیخ حرّ عاملی، وسائل الشیعة، ج ۲۷، ص ۱۹۴.

۲. نهج البلاغة، خطبه ۱۸.

ظاهر و نمای قرآن زیبا، باطن و ژرفای آن ناپیداست. شگفتی هایش نیست و سپری نمی‌شود و سخنان نابش پایان نمی‌یابد و تاریکی‌های (نادانی و ناداری) جز با آن زدوده نمی‌شود.

نیز امیر مؤمنان علیه السلام فرمود:

الْإِنِّ فِيهِ عِلْمٌ مَا يَأْتِي وَ الْحَدِيثَ عَنِ الْمَاضِي، وَ دَوَاءَ دَائِكُمْ وَ نَظْمَ مَا بَيْنَكُمْ؛^۱
 هوشیار باشید! بی‌شک همه علوم گذشته و آینده در قرآن جمع است و همو شفابخش بیماری‌ها و سامان‌دهنده روابط درونی و بیرونی شماست.
 محمد بن ابراهیم شیرازی نامور به صدرای حکمای الهی درباره اقیانوس بزرگ قرآن مجید می‌نویسد:

و ما من علم ربانيّ و مسألة آلهيّة و حكمة برهانيّة و معرفة كسفيّة، إلاّ و يوجد في القرآن أصله و فرعه و مبدؤه و غايته و ثمرته و لبابه، حتى إنّ كلّ سورة من سورّه يوجد فيه غاية أفكار الحكماء الأوّلين، و نهاية سرائر الأولياء المتقدّمين.^۲
 همو در جای دیگری می‌نویسد:

ففي كلّ حرفٍ من حروفه، ألفٌ عُنجٍ و دلالٍ و غَمزٍ، و جلبٍ قلوبٍ لأهل الأحوال، فوقّع فيه التّداء لتخليص الأسرائ من قيد هذا المَهْوى، و سيّجن هذه الدنيا بقوله: ﴿ وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴾^۳ ... فما من رزقٍ إلاّ يوجد في القرآن نوعٌ من لبّه و قشره و أصله و فرعه و سنبله و تينّه، متاعاً لكم ولأنعامكم لقوله تعالى: ﴿ مَتَاعاً لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ ﴾^۴؛

در تک تک حروف آن، هزار نکته نغز نمکین و شیرین و اشاره دلنشین و معانی دلربا

۱. نهج البلاغة، خطبه ۱۵۸.

۲. تفسیر القرآن الکریم، ج ۶، ص ۵.

۳. ذاریات، آیه ۵۶.

۴. عبس، آیه ۳۲؛ تفسیر القرآن الکریم، ج ۶، ص ۹.

برای اهل دل نهفته است؛ بدین سان اسیران زنجیرهای هوس‌پرستی و دنیازدگی را با این پیام، بیدار و هوشیار می‌سازد: هیچ یک از آفریده‌ها (جنیان و آدمیان) را بی‌هدف نیافریده‌ام و غایت همه آنان سلوک مسیر بندگی است... هیچ گونه روزی خدادادی نیست، جز آن‌که نوعی از هسته و پوسته، اصل و فرع، شاخه و برگ آن در قرآن هست، زیرا در این آیه فرمود: *متاع و لذتی است برای شما و حیوانات‌تان.*

بر این اساس، بسی شایسته و بایسته است که برای فهمیدن احکام و حکم و معارف والای آن، روش درست را برگزینیم. دست یافتن به این مقصود مهم، در گرو آشنایی کاربردی با سنت و سخنان و سیره مفسران راستین قرآن؛ یعنی رسول اعظم ﷺ و دو دمان پاک و پیراسته اوست.

در این نوشتار برآنیم تا با استمداد از آن‌ها و استناد به آن‌ها، روش و روی آورد و هندسه درست فهم قرآن و گام‌های دقیق آن را پیش نهیم.

یادسپاری: یادکرد فهم پیش از تفسیر، برای آن است که پژوهش‌گر نخست باید داده‌های آغازین قرآنی را برای خویش روشن سازد، سپس به روشن‌گری آن‌ها برای دیگران بپردازد.

گفتنی است شرح انواع مبانی (فلسفی و هستی‌شناختی، علمی و معرفت‌شناختی، دلالی و زبان‌شناختی، بیانی و گفتمان‌شناختی، تاریخی و پدیدارشناختی، هنری و زیباشناختی) و قوانین اجرایی در جلد دوم با نام مبانی و قواعد تفسیر و تبیین کلید واژه‌ها و بیان شناسه‌های حقیقی یا قراردادی متغیرهای تحقیق و عناصر نقش‌آفرین در هستی‌مندی روش در جلد سوم با نام روش‌ها و گرایش‌های تفسیر به پیشگاه قرآن پژوهان پیش‌کش خواهد شد!